

*Віктор Ревезук***ШЕВЧЕНКІАНА МИХАЙЛА ГАВРИЛКА**

Михайло Гаврилко народився 5 вересня 1882 р. на степовому хуторі Свинківці, розташованому на лівому березі однойменної річечки, що за двадцять кілометрів від Полтави. Його родина мала давні козацькі корені, але була бідною. Батько Омелян Свиридович Гаврилко мав лише півдесятини землі з хатою та садком. А навколо були землі, що належали російським поміщикам Руновському, Чичеріній, Потьомкіній. Михайло мав трьох братів – Івана, Нечипора та Степана.

Після закінчення місцевої земської школи М. Гаврилко, володіючи змалку мистецьким хистом, вступив (1899 р.) до Миргородської художньо-промислової школи імені М. В. Гоголя. Вступив дещо запізно, позаяк до неї брали дітей, починаючи з 12-річного віку. Навчали в школі безкоштовно. Окрім того, Полтавське губернське земство надавало учням папір, альбоми, олівці, туші і все необхідне для малярства і креслення. Повний курс навчання був розрахований на п'ять років.

Виняткову роль у становленні М. Гаврилка як українського митця, патріота і громадянина відіграв Опанас Сластіон – випускник Петербурзької академії мистецтв, який уперше зробив ілюстрації до шевченківських «Гайдамаків». У Миргородській школі М. Гаврилко познайомився з нецензурованим, виданим у Празі «Кобзарем» Т. Шевченка, послухав українські народні думи та історичні пісні у виконанні кобзарів Самійла Яшного, Михайла Кравченка, Миколи Дубини, Опанаса Савченка та інших, які справили на нього незабутнє враження як на майбутнього митця. Шевченкіана стала провідною темою життя і творчості М. Гаврилка.

1904 р. він закінчив Миргородську художньо-промислову школу. Як одному з найкращих випускників з малювання та скульптур йому була надана державна стипендія для продовження навчання в Центральній школі технічного малювання барона Олександра Штігліца,

де він познайомився із товаришем по навчанню Володимиром Ярошенком і вступив до нелегального гуртка українських студентів-патріотів. Наступного року в Росії розпочалася революція, і М. Гаврилко не міг залишатися її стороннім спостерігачем. Як один з організаторів студентського страйку, через півроку навчання він потрапляє до в'язниці та вже з «вовчим білетом» виключається з училища. Довелося повертатися додому [5, с. 28–29].

*М. О. Гаврилко (1882-1920), український митець, політичний діяч.
Фото поч. ХХ ст.*

У цей час у Полтаві вже діяла досить потужна «вільна громада» Революційної української партії (РУП) – перша українська політична партія, в основі програми якої був маніфест «Самостійна Україна» М. Міхновського. Достеменно невідомо, коли М. Гаврилко вступив до її рядів. Можливо, ще студентом Миргородського художньо-промислового училища

він познайомився з її засадами і був зв'язаний з Лубенською «вільною громадою» РУП. Безумовно одне: відразу ж по приїзду до Полтави М. Гаврилко став одним з активних членів РУП і працював за завданням її партійного проводу, доставляючи на Полтавщину нелегальну літературу з Києва та з-за кордону.

Західна Україна, що входила до складу Австро-Угорської імперії, зокрема Львів і Чернівці, була основним осередком, де друкувалися нелегальні видання РУП і далі таємними каналами надходили до підросійської України. Підпільну друкарню на вулиці Паньківській у Києві влаштувала й Українська соціал-демократична студентська організація РУП, але невдовзі вона була викрита жандармами. Тому основним джерелом революційної літератури РУП стало закордонне. Одним із кур'єрів із її доставки до Лубен і Полтави був М. Гаврилко. Навесні 1905 р. він уперше побував у Львові, але розчарувався: замість українського він побачив польське місто.

Під час чергової поїздки до Львова М. Гаврилка як «галицького студента юридичного

факультету» (такі мав документи) заарештували, і він кілька місяців просидів у австрійській тюрмі, а потім був переданий російській царській владі [5, с. 30]. Перебуваючи під гласним наглядом поліції, М. Гаврилко переїхав до Лубен і, як стверджує Р. Коваль, вступив до однієї з шести дружин місцевої самооборони, які виникли під час так званої «Лубенської республіки», а після її розгрому в листопаді 1905 р. перебрався до Полтави, де продовжив революційну діяльність.

Восени 1905 р. Полтавський комітет РУП створив групу («гурток») агітаторів, до складу якого ввійшло близько 20 чоловік. У його складі разом із Михайлом працював і його брат Нечипір – робітник залізниці. Революційна пропаганда велася всюди, де збиралися люди, головним чином на масовках, так званих «біржах» – масових зібраннях в околицях Полтави. Укінці 1905 р. рупівцям вдалося створити кілька своїх партійних осередків у приміських селах: Жуках, Диканьці, Крутому Березі, Дублянщині та ін. М. Гаврилко революційну пропаганду проводив у своєму рідному селі Свинківці. Темою його бесід з односельцями була проблема наділення селян землею за рахунок поміщиків, вибори до державної Думи Росії тощо [2, арк. 112].

Щотижня агітаційна група Полтавського комітету РУП збиралася для підведення підсумків своєї роботи, обміну досвідом агітаційної діяльності і планами на майбутнє. Болючим залишалося питання забезпечення агітаційною літературою, якої постійно не вистачало. Проблема ускладнювалася тим, що 18 грудня 1905 р. околоточний наглядчач під час обшуку виявив на квартирі, де мешкав Олександр Янко, підпільну типографію РУП, чернетки підготовлених до друку листівок та вже надруковані прокламації. Тому рупівці в лютому 1906 р. у передмісті Полтави Павленках улаштували нову підпільну друкарню, яка проіснувала до жовтня того року.

На початку Російської революції 1905–1907 років серед РУП намітився розкол. Одна частина рупівців перейшла на ідейні засади європейської соціал-демократії і стала називатися Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП), а інша під назвою «Спілка» на правах автономії ввійшла до Російської соціал-демократичної робітничої партії. М. Гаврилко пристав до УСДРП і залишався вірним їй до кінця. Рядові члени РУП мало переймалися ідеологічними розбіжностями своїх лідерів, а тому не поспішали зі зміною назв своїх первинних організацій. І українські соціал-демократи, і «спілчани» працювали на спільну справу національного і соціального визволення українського народу.

Відповідно до рішення ЦК УСДРП, який знаходився у Львові, у серпні 1906 р. розпо-

чалася підготовка до скликання Полтавської партійної губернської конференції, яка мусила об'єднати мало зв'язані між собою партійні осередки української соціал-демократії на місцях і виробити спільну тактику боротьби з російським самодержавством в умовах спаду революції. На допомогу полтавським соціал-демократам ЦК УСДРП направив Левка Юркевича.

Конференція розпочала роботу 1 жовтня 1906 р. У ній узяли участь представники партійних осередків УСДРП Полтави, Прилук, Лубен, Хоролу і Миргорода. Миргородську організацію УСДРП представляв М. Гаврилко. Напередодні він побував у місті свого учнівства в художньо-промисловій школі і заклав там осередок УСДРП. За спогадами сучасників, загальне число делегатів конференції становило 14–15 осіб. Завершити роботу конференції не дала поліція, позаяк 3 жовтня всіх учасників заарештували. Свою роботу делегати продовжили вже в полтавській в'язниці. Порядки в ній на той час були доволі ліберальними: камери вдень не закривалися, і в'язні, а їх було понад 300, головним чином селяни, вільно пересувалися та спілкувалися між собою. Це давало можливість вести серед них революційну агітацію, вести політичні дискусії з російськими соціал-демократами та представниками єврейської партії БУНД. Представник Харківського комітету УСДРП Яків Левченко навіть проніс до тюрми револьвера. В'язні читали художню літературу, періодичну пресу, не падали духом і жартували. Особливо великим оптимізмом відзначався М. Гаврилко, за словами Б. Юріїва-Пековця, «надзвичайно жвава і весела людина»; його делегат із Золотоноші Микола Чудінов назвав «великим свинківським філософом» [2, арк. 127]. У тюрмі М. Гаврилко встиг написати і передати на волю відозву «До новобранців», яку видрукували в підпільній друкарні УСДРП.

Полтавську конференцію УСДРП царське правосуддя кваліфікувало як «незаконне зібрання», тому що під час арешту її учасники встигли знищити всі документи, що їх компроментували. Позаяк на Полтавщині на той час існував режим посиленої охорони, кожний із учасників конференції був засуджений до трьох місяців ув'язнення [7, с. 182–183]. Після арешту делегатів губернської конференції партійна робота УСДРП на Полтавщині підупала, припинила існування і селянська група агітаторів.

Залишатися далі в Росії було небезпечно. Рятуючись від переслідувань царської влади, Гаврилко разом зі студентом Київського університету Миколою Троцьким та Миколою Чудіновим нелегально виїхав до Львова. У межах Австро-Угорської імперії опинилися й інші емігранти з підросійської України: Дмитро Дон-

цов, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізник та ін.

М. Гаврилко знайшов прихисток у збудованому коштом Євгена Чикаленка Українському академічному домі, а коли отримав фінансову підтримку від Наукового товариства імені Т. Шевченка, продовжив навчання у Краківській академії мистецтв на кафедрі скульптури, яку очолював професор Костянтин Лашко. Брат Михайла Нечипір Гаврилко виїхав до Кременчука, де невдовзі був заарештований.

Ще студентом М. Гаврилко довідався, що прогресивна українська громадськість збирає кошти на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві. 1909 р. офіційно було оголошено конкурс на кращий його проект, і М. Гаврилко захопився бажанням узяти в ньому участь.

Уперше питання про спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві порушило Золотоніське повітове земство у вересні 1904 р. Воно звернулося за підтримкою до інших повітових земств Полтавщини й дістало їхнє схвалення. На пропозицію видатного українського вченого-економіста М. Туган-Барановського Полтавське губернське земство підтримало клопотання повітових земств і 9 грудня 1904 р. звернулося з поданням до міністра внутрішніх справ Росії дозволити збирати пожертви по всій імперії. Позитивна відповідь міністра була одержана лише в кінці 1905 р. М. Туган-Барановський також виступив з ініціативою доручити Полтавській губернській земській управі розробити положення про премію імені Т. Шевченка, яка б надавалася за кращі наукові твори, написані українською мовою.

Комітет зі спорудження пам'ятника Т. Шевченку очолив голова Полтавського губернського земства Федір Лизогуб. Комітет одразу ж видав агітаційний плакат із портретом поета і написом: «Тут приймаються пожертви на пам'ятник Т. Шевченкові в Києві». Повідомлення про початок збирання коштів були надруковані в українській газеті «Рада», часописі «Рідний край», російській газеті «Новое время» та в україномовних газетах Галичини [7, с. 235–

236]. До справи збирання коштів на пам'ятник Пророкові України долучилися тисячі його шанувальників з усієї Російської імперії, а найбільше селяни.

Матеріальна скрута і напівголодне існування не дозволили М. Гаврилкові розпочати роботу над мрією всього свого життя – саме його пам'ятник Кобзареві мав стояти в Києві. Лише фінансова допомога від митрополита Української греко-католицької церкви А. Шептицького та львівської «Просвіти» дозволили йому на початку 1910 р. відлити макет пам'ятника,

який разом із 64-ма іншими макетами був винесений 16 травня 1910 р. на розсуд журі під головуванням дійсного члена Російської імператорської академії мистецтв Леоніда Позена. М. Гаврилко надав девіз своєму макету «Або здобути, або живому не бути». У статті Тараса Шевченка автор утілює образ «пробудженої України». На думку фахівців, його проект був найкращим з усіх, але ставити пам'ятник поетові-революціонерові царська влада не збиралася, тому члени журі, серед яких більшість були прибічниками «єдиної і неділимої», оголосили конкурс таким, що не відбувся.

Попри образи на несправедливе рішення журі, М. Гаврилко все ж виготовив новий макет

пам'ятника Т. Шевченку і подав у числі інших 45-ти на новий конкурс, що відбувся 1911 р. Першої премії конкурсний комітет не надав нікому, другу – київському скульптору Федорові Баловинському, але за умови, що він переробить постать Т. Шевченка, а третю – Михайлові Гаврилку, який і сам був невдоволений власним проектом, але не полишав надії працювати далі над створенням образу поета-бунтаря. Він прагнув досконалості, якій не було меж, і поїхав на стажування до знаменитого французького скульптора Еміля Бурделя до Парижа. Однак у столиці Франції почувався незатишно – манила Україна.

А між тим Київська міська дума ніяк не могла визначитися з місцем установаження пам'ятника поетові, надто великим був спротив російських шовіністів, а тому оголосила новий

Михайло Гаврилко

конкурс. М. Гаврилко і на цей раз вирішив узяти в ньому участь, хоч не мав ні коштів, ні місця, де можна було б виготовити макет пам'ятника. Виручив його давній знайомий і щирий товариш Михайло Струтинський. Попри всі старання митця, Шевченківський комітет і на цей раз не визначився з переможцем конкурсу.

Зважаючи на вимоги української громадськості у зв'язку з наближенням столітнього ювілею від дня народження народного Поета, Шевченківський комітет 1913 р. оголосив ще один конкурс, на цей раз міжнародний, і звернувся до відомих російських та європейських скульпторів, які навіть імені Т. Шевченка не чули. Без особливої надії запросили до участі в конкурсі всесвітньо відомого французького скульптора Огюста Родена. Серед учасників іменного конкурсу М. Гаврилко був єдиним українцем. Як не дивно, але комітет оголосив переможцем конкурсу маловідомого італійського скульптора Антоніо Шіуртіно. Рішення журі було глумом над пам'яттю поета, позаяк макет пам'ятника, виконаний італійцем, нічого спільного з Т. Шевченком не мав. На знак протесту відомі українські художники Микола Біляшівський і Василь Кричевський оголосили про свій вихід зі складу Шевченківського комітету [5, с. 70–73].

Макет італійця не був реалізований, але не тому, що він був бездарний, а тому, що царська влада взагалі не збиралася вшановувати пам'ять Пророка України. Більше того, царський міністр внутрішніх справ у телеграмі на ім'я губернаторів і градоначальників заборонив влаштовувати публічні свята з нагоди столітнього ювілею Т. Шевченка, включаючи відправлення панахид у храмах. За його наказом на могилі поета в Каневі був виставлений поліцейський наряд.

Із вибухом Першої світової війни українські політичні емігранти (А. Жук, В. Дорошенко, Д. Донцов, М. Залізник та ін.) оголосили про створення у Львові Спілки визволення України (СВУ), яка підтримувала Австро-Угорщину і Німеччину у війні проти царської Росії. Вони сподівалися, що поразка Російської імперії у війні прискорить її розпад, у результаті чого Україна звільниться від московського ярма і стане незалежною державою. Серед фундаторів СВУ був і М. Гаврилко. За завданням Спілки він проводив, починаючи з листопада 1914 р., велику просвітницьку роботу серед українців у таборі для військовополонених, намагаючись пробудити в них національну свідомість, перетворити малоросів на українських патріотів. Він знайомив їх з історією України, з визначними діячами українського визвольного руху, програмними заходами СВУ та ін. Зрештою від просвітницької діяльності М. Гаврилко перейшов до практичного здійснення своїх мрій і наприкінці квітня

1915 р. у складі другого куреня Українських січових стрільців вирушив на російський фронт, щоб спільно з австро-угорською армією воювати, як він уважав, за волю України.

Під час літнього наступу 1915 р. австро-угорські й німецькі війська витіснили російську армію з Галичини і захопили частину Волині, що входила раніше до складу Російської імперії. М. Гаврилко з групою освічених січових стрільців з дозволу свого командування вирушив із просвітницькою місією на звільнені від росіян території, де були сильні польські впливи, з метою поширення серед волинян ідеї самостійної Української держави. Вони несли їм українське друковане слово, створювали «Просвіти», бібліотеки, хори, відкривали українські народні школи.

Із радістю і надією зустрів М. Гаврилко звістку про повалення царського самодержавства в Росії. Він рвався до Великої України, де в Києві вже постала Центральна Рада, але з війська його не відпускали, позаяк лідери СВУ не поділяли його прагнень. У вересні 1917 р. на 35 році життя Михайло одружився з Оленою Гордієвською, яку знав ще з часів навчання в Краківській академії мистецтв і називав її по-полтавському Галочкою. Через рік у них народилася донька Любов-Світлана.

Навесні 1918 р. керівництво СВУ направило М. Гаврилка до Володимира-Волинського, де з військовополонених українців формувалася Перша стрілецько-козацька дивізія, названа пізніше – за сірий колір одностроїв – Сірою. Дивізія мала стати першим українським військовим формуванням, а з часом – основою регулярної національної армії. Але після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. командні посади в ній почали посідати російські офіцери, які з погордою і зневагою ставилися до українців, у результаті чого козаки почали залишати дивізію.

Тим часом з України надходили тривожні звістки про повстання проти німців і режиму гетьмана П. Скоропадського. Більшовицька Росія також не полишала надії розпочати нову агресію проти України. У цей тривожний час М. Гаврилко, попрощавшись із дружиною та дочкою (як виявилось, назавжди!) вирушив до рідних країв. Восени 1918 р. він служив у Конопті начальником команди зв'язку 3-го полку Першої стрілецько-козацької дивізії, яка охороняла східні кордони Української держави.

Невдовзі М. Гаврилко дізнався, що гетьманський уряд відновив ідею побудови пам'ятника Т. Шевченкові в Києві, і знову загорівся бажанням повернутися до улюбленої справи. Від Міністерства народної освіти він одержав дозвіл на роботу за фахом у Миргородській художньо-промисловій школі, яка за часів Гетьманщини стала інститутом. Але давня мрія не

здійснилася: М. Гаврилко не міг залишатися осторонь збройної боротьби, в якій вирішувалася доля України. Він узяв участь у повстанні проти гетьмана на боці Директорії УНР, бився з білими окупантами, але потрапив у полон до червоних. Від неминучої загибелі М. Гаврилка врятували спільники більшовиків «боротьбисти», які взяли його на поруки. У січні 1920 р. М. Гаврилко повернувся до Полтави, жив у колишнього члена Української Центральної Ради Михайла Токаревського, з яким познайомився на похоронах Панаса Мирного в січні 1920 р. [5, с. 147–148].

Вийшовши на волю, М. Гаврилко не полишав надій здійснити свою давню мрію – увічнити Т. Шевченка в камені: створити йому пам'ятник у Києві. Одночасно на замовлення Полтавської спілки споживчих товариств для сільських громад ліпив із сірої глини погруддя поета для масового відливання його бюстів із бетону. Одночасно М. Гаврилко виготовив барельєф-медальйон та погруддя Т. Шевченка з написом рукою скульптора на п'єдесталі: «Обніміть, брати мої, найменшого брата». Протягом 1920–1930-х років минулого століття погруддя стояло у світлиці Міського театру в Полтаві і зникло під час окупації німцями Полтави в 1941–1943 рр. [9, с. 96]. Проте присвятити своє життя творчій роботі М. Гаврилкові не довелося. Зіткнувшись із реаліями радянської дійсності, він зрозумів, що в умовах більшовицького режиму вільного самовиявлення для митця бути не може, і знову став на шлях збройної боротьби за волю України.

Один із його знайомих Трохим Юрченко повідомив, що в Полтаві існує якийсь підпільний повстанський комітет, але Михайло сприйняв це з недовірою, запідозривши, що його створили прихильники «Єдиної і неділимної Росії». Тому поставив за мету згуртувати національно-патріотичні сили, створити українське підпілля в місті, налагодити стосунки та об'єднати повстанські загони, що діяли на Полтавщині, під єдиним керівництвом [3, Спр. 19081-С. – Арк. 7]. За даними радянської розвідки, лише в Полтавському повіті налічувалося понад дві тисячі повстанців. Отаман Володимир Вовк мав 100 озброєних і стільки ж неозброєних козаків. Переважно це були юнаки, які, уникаючи насильницької мобілізації до Червоної армії, йшли до лісу. Їх найбільше лякало те, що мобілізованих відправляють до Росії, де вони помруть із голоду. Побоювання були небезпідставними, адже на початку 1920 р. Полтавщину в пошуках харчів заповнили тисячі мішечників із Росії і десятки продовольчих загонів, які відбирали в українських селян хліб для «голодуючої Півночі».

М. Гаврилко зв'язався з братами Іваном, Федором, Панасом і Дмитром Добряками, Іваном Бідухою (псевдо «Павлюк»), Трохимом

Юрченком, «перекоханим петлюрівцем» Антоном Сірком та іншими українськими патріотами. З А. Сірком М. Гаврилко був знайомий із часів спільної служби в Українській галицькій армії і боротьби з денікінщиною. Так, на початку 1920 р. виник у Полтаві «Комітет звільнення України». М. Гаврилко взяв тоді собі за псевдо прізвище Т. Шевченка. Під ним і був відомий серед підпільників, повстанців і чекістів.

За дорученням М. Гаврилка А. Сірко підготував і видрукував у підпільній друкарні відозву-звернення до полтавців. Епіграфом до неї стали слова шевченківського «Заповіту», але в інтерпретації підпільників:

*Вставайте, не спіте,
Кайдани порвіте
І вражою «жидівською і
Комуністичною» кров'ю
Волю окроріте!*

Листівка була видрукувана від імені організаційного відділу штабу Лівобережних повстанських військ і мала такий зміст:

«Громадяни, сини України!

Вже три роки, як у кайданах конає колись вільна і славна ненька Україна. Народе український, великий та могутий! Прозрій, подивися, яких батьків і чий діти стали, подивися на свої стени – лани широкополі, на воли круторогі, подивися... та й заплач слізю... Стени, лани, воли круторогі в жидівській комуні. Сини твої молоді в жидівській неволі. Сміттям московським намагаються зробити тебе кацани. Кацани глузують з тебе, з твоїх звичаїв, чудової мови твоєї. Не стала лунати прекрасна українська пісня. Навкруги руїна і нещастя...

Настав кінець твоєму терпінню... Наша велика і свята мета – вільна самостійна Україна. «За неї єдину неньку Україну, готові ми на муки і на смерть». І не чужинцям-комуністам нас залякати і заставити покласти зброю. Всі, в кого ще б'ється серце, сини України, – до зброї. За багнет і набої! Стени і байраки нам стануть у пригоді. За кожним кущем, у кожному байраці, у кожному селі повинні бути наші стрільці.

Селяни зазнали всіх мук комуні, робітник пухлий від голоду, інтелігенція – ти голодна, ти змучена й виснажена. Всі обездолені – в наші загони, в наші міцні повстанські лави. На вас чекає заплакана ненька Україна.

Коли всі зрозуміють, що зараз діється (бодай нікому цього не бачити), що це сором і ганьба для України, то всі до зброї. Організуйте повстанські повітові і сільські комітети, озбройте козаків, пильно стежте за комуністами і чекайте наших наказів, окремих вибухів не робіть, бо лиха собі наробите. Час загального повстання настав – чекайте лише гасло.

Україна яко самостійна і незалежна держава визнана Англією, Францією, Бельгією, Німеччиною, Японією і Америкою. Зараз вони вірні наші друзі і товариші. І скоро славетними козаками батька Петлюри буде від більшовицьких банд звільнена Україна» [3, Спр. 14396-С. – Арк. 28].

Листівка мала підпис «Чижевський». Павло Чижевський був відомим громадським і політичним діячем, комісаром Полтавщини за доби Центральної Ради, але на початку 1919 р. він виїхав із Полтави і вже ніколи до міста не повертався, жив за кордоном. На початку 1920 р. він перебував у Швейцарії, де очолював надзвичайну торгово-фінансову місію УНР. Можливо, його прізвище підпільники використали тому, що він був надто відомою людиною на Полтавщині.

Лідери підпільного комітету вели перемовини з отаманами повстанських загонів Переяславського, Лубенського, Гадяцького, Кобеляцького і Полтавського повітів, але певних успіхів досягнули лише в об'єднанні сил повстанців, що діяли навколо Полтави та в Кобеляцькому повіті. Зокрема, при посередництві Миколи Тристана Полтавський підпільний комітет зв'язався з Андрієм Левченком, який за наказом Головного отамана армії УНР С. Петлюри готував повстання в радянському запіллі на Кобеляччині.

Як свідчив на допиті в Чека отаман Чернота (Кость Чаплін), підпільний комітет знаходився на Ново-Кременчуцькій вулиці і до нього, крім М. Гаврилка, входили Іван і Марія Ромасі, Дмитро Сай, Іван Добряк, Олена Гомза, Петро Ревенко («Зірка»), Антон Сірко, Леонтій Ткаченко, Петро Торяник, Харитон Крат і Михайло Аксюта. Але Чернота назвав імена лише тих осіб, яких знав особисто [3, Спр. 14396-С. – Арк. 24].

Відомий дослідник повстанського руху в Україні Р. Коваль вважає, що керівником протибільшовицького підпілля в Полтаві був Антон Сапар-Нельговський – уродженець Олександрійського повіту Херсонської губернії. Але виникає питання: як він опинився в Полтаві? Як не відома раніше в Полтаві людина могла очолювати повстанський комітет і як їй могли довірити своє життя десятки українських патріотів?

Справді, у чекістських матеріалах кримінальних справ згадується А. Сапар-Нельговський, але лише під ім'ям Антона Павловича (прізвище не називалося). З полтавським підпіллям він був пов'язаний, але помітної ролі в ньому не відігравав. Чекісти вважали, що керівником полтавського підпілля був Михайло Токарєвський, але на слідстві в Чека він довів свою непричетність до нього, хоч був добре знайомий із М. Гаврилком.

У документах чекістів згадується і прізвище «Юрченко». Р. Коваль вважає, що Трохим

Юрченко був представником створеного за кордоном Комітету визволення України. Чекісти вважали його комендантом (?) полтавських театрів. Такий різнобій у встановленні особи керівника підпільної організації свідчить про те, що вона була добре законспірованою і не всі її учасники, багато з яких виступали під псевдонімами, знали прізвище свого очільника. Представником київських підпільників у Полтаві був Василь Сологуб.

Комітет звільнення України намагався найперше взяти під своє політичне керівництво повстанські загони, що діяли на теренах Полтавського повіту. Через молотобійця Південних залізничних майстерень Олексія Коровку комітет зв'язався з отаманом Іваном Біленьким, загони якого базувалися в Булановому лісі. Зв'язковим між повстанським комітетом і 22-річним отаманом Володимиром Вовком із Василівської волості був червоноармієць караульної роти Андрій Д'яконенко, а з отаманами диканських лісів (Скирдою, Федором Запорожцем, Якимом Телятником) та «Луговими гайдамаками» К. Максимовича (отаманом «Люлькою») – житель Руновщанської волості Федір Запорожець.

Організаторами загону «Лугових гайдамаків» були старшина армії УНР Петро Ревенко та Карло Максимович, який пізніше відіграв зловісну роль у розгромі полтавського підпілля.

У травні 1920 р. М. Гаврилко зустрівся з колишнім поручиком російської армії Олександром Ульком, якого знав по спільній службі в козацько-стрілецькій (Сірій) дивізії, і запропонував йому піти до загону К. Максимовича, щоб продовжити боротьбу за волю України. 4 червня він передав О. Улькові записку: «Тов. Улько! По негайним справам прошу зйти до Шевченка. У Диканьці все в рухові. Приїзд обов'язковий. Вас ждуть». Проте О. Улько вважався і до диканських повстанців не пішов, але знайдена чекістами записка М. Гаврилка стала підставою для його розстрілу 12 грудня 1920 р. [3, Спр.18517-С. – Арк. 48].

М. Гаврилко був знайомий із К. Максимовичем з весни 1920 р. За словами Павла Кутового («Підкови»), К. Максимович був низенького зросту повним чоловіком 26–27 років, носив чорну бороду і розмовляв із галицьким акцентом [3, Спр. 67457 – С. – Т. 3. – Арк.1594]. У його загоні нараховувалося близько 60 козаків, головним чином молодь із навколишніх сіл. Із них лише 40 осіб мали вогнепальну зброю. На допомогу прийшли полтавські підпільники. Таємними шляхами до диканських лісів вони переправили кілька пудів вибухівки, десятки гвинтівок і ящики з набоями. В. Вовк розраховував, що диканські повстанці поділяться з ним зброєю, але на заваді став арешт К. Максимовича. М. Гаврилко допоміг В. Вовкові в іншому: з

метою конспірації забезпечив фальшивим посвідченням співробітника відділу незернового фуражу Полтавського повітового продовольчого комітету на ім'я Михайла Федоровича Васильця [3, Спр. 18581-С – Арк. 2].

Між керівниками загону «Лугових гайдамаків» від самого початку не було згоди: К. Максимович уважав себе «петлюрівцем», а П. Ревенко – боротьбистом. Суперечки закінчилися тим, що 13 червня П. Ревенко разом із начальником штабу загону Володимиром Зеленським («Надзвичайним») та кількома повстанцями залишили загін і пішли до отамана В. Вовка. Перед відходом із табору К. Максимович передав В. Зеленському лист для М. Гаврилка («Шевченка»). Ще раніше табір «Лугових гайдамаків», пробувши в ньому чотири дні, залишив Т. Юрченко [3, Спр. 18581-С. – Арк. 17].

Під час прочісування червоними курсантами з Полтави диканських лісів у полон потрапило кілька повстанців, решта розсіялися. У підвалах Чека опинився і К. Максимович. Шляхом шантажу і погроз чекісти схилили його до співпраці. Спочатку він був рядовим «сексотом», а пізніше став довіреною особою Чека в боротьбі з українським національно-визвольним рухом.

Відразу після зради К. Максимовича в Полтаві розпочалися арешти учасників протибільшовицького підпілля. Можливо, тому, що зрадник знав не всіх його учасників, а чекісти поспішали з розпратою, багатьом українським патріотам удалося врятуватися. Поміж інших чекісти збиралися заарештувати і М. Гаврилка, хоч про його причетність до підпільного комітету ще не знали. Проте в кімнаті, де працював скульптор, вони знайшли лише виліплений із глини бюст Т. Шевченка, який дивився на них гострим пронизливим поглядом. Самого ж чоловіка в кімнаті не було – він вистрибнув у вікно і зник [8, с. 150–151].

11 червня 1920 р. повстанці І. Біленького мали невдалий бій із каральним загonom червоних курсантів і були розпорошені по Булановському лісі, але ядро загону і його штаб збереглися. Після цієї поразки вцілілі учасники полтавського підпілля скликали на лісовій дачі «Сторожове» нараду отаманів повстанських загонів Полтавського повіту, на якій були присутні М. Гаврилко, В. Вовк, В. Мізін, І. Стефан, А. Д'яконенко, брати Іван та Андрій Бажули, Т. Юрченко, представники І. Біленького та повстанців із Руновщанської волості.

Учасники наради добре розуміли, що причиною поразок повстанців у боротьбі з комуністичним режимом є неузгодженість дій, нестача зброї, відсутність єдності, особисті амбіції та політичні розбіжності отаманів. Гостро поставило питання створення єдиного координаційного центру повстанських загонів. Після тривалої

дискусії учасники наради вирішили створити Головний штаб повстанських військ Полтавщини. Його головою було обрано М. Гаврилка, начальником штабу А. Сірка (за іншими даними – І. Рудявського, який виконував ці обов'язки і в загонах І. Біленького), начальником зв'язку – І. Бідуху. Контррозвідку штабу очолив Артем Підкова.

Уже в перші дні після створення Головного штабу між М. Гаврилком та А. Сірком почалися ідеологічні й тактичні суперечки. Гаврилко дотримувався радикальних методів боротьби з більшовицьким режимом, а Сірко займав невизначену позицію, побоюючись відплатних акцій червоних. Склалася ситуація, яку Бідуха назвав «безалаберщиною». Зважаючи на незгоди між керівництвом штабу, деякі повстанці залишили Булановський ліс і подалися до Повстанської армії Н. Махна, який на той час перебував на Полтавщині [3, Спр. 18517-С. – Арк. 58–59].

16 червня 1920 р. І. Добряк, І. Ромась і П. Гасуха вийшли з лісу й пішли до Полтави, щоб зв'язатися з уцілілими учасниками національно-патріотичного підпілля. Коли про це дізнався І. Бідуха, то через свою сестру запросив їх на зібрання підпільників, яке відбулося 30 червня в помешканні братів Добряків. На ньому були присутні М. Гаврилко, І. Добряк, І. Ромась, Т. Юрченко. Дехто пропонував замінити отамана І. Біленького на І. Ромася, але більшість не підтримала цієї пропозиції. Учасники зібрання обговорили ситуацію, що склалася після поразки повстанців у Булановому лісі, перспективи подальшої боротьби з московсько-більшовицьким окупаційним режимом та звільнення заарештованих у Полтаві українських патріотів, але єдиної думки не дійшли. Все ж вони погодилися з пропозицією М. Гаврилка розпочати підготовку до загального наступу повстанських загонів на Полтаву [3, Спр. 19081-С. – Арк. 2].

І. Добряк та І. Ромась пропонували включити до складу Головного штабу й Антона Павловича, за словами І. Бідухи, «інтелігентну людину», яку рекомендував отаман Чернота, але штаб у повному складі більше не збирався. Для вирішення нагальних питань зустрічалися окремі його члени. Тому питання про Антона Павловича залишилося відкритим [3, Спр. 19081-С. – Арк. 10].

Для переговорів із більшовицьким керівництвом міста на умовах тимчасового припинення збройного протистояння й обміну полоненими був присланий бунчужний Тимофій Марченко. Проте червоне командування не прийняло цього жесту доброї волі і згідно з рішенням «трійки» полтавської губернської Чека 1 липня 1920 р. парламентаря повстанців розстріляли [3, Спр. 19080-С. – Арк. 3].

В. Вовк пропонував зачекати з наступом на Полтаву і спершу з'ясувати сили червоних, їхнє озброєння та настрої червоноармійців залоги, адже серед насильно мобілізованих юнаків було чимало прибічників української державності.

Його підтримав І. Штефан, але М. Гаврилко та решта учасників наради висловилися за якомога швидший штурм міста. На тому й зійшлися. Керувати наступом на Полтаву доручили Федорові Яровому.

Отамани вирішили спочатку захопити Василівку, обеззброїти міліцію і підрозділ Червоної армії, які стояли там залогою, а потім іти на Кочубеївку, де об'єднатися з диканськими загонами і тоді вже разом наступати на Полтаву. Перша частина плану вдалася. М. Гаврилко із загonom повстанців без погодження з В. Вовком напав на Василівський волосний виконком, роззброїв міліцію, забрав у неї коней, знищив документи, що стосувалися стягнення продовольчої розкладки, а також забрав із каси сто тисяч карбованців. Після цього В. Вовк розсварився з учасниками нападу, обізвав їх бандитами, а М. Гаврилко у свою чергу за нерішучість у діях назвав В. Вовка більшовиком. Відплатна акція червоних була жорстокою: у відповідь за напад вони заарештували місцевих селян, зробивши їх заручниками, а батька В. Вовка й одного з братів розстріляли. Живою залишилася мати з маленькими дітьми [3, Спр. 18581-С. – Арк. 15].

Перед наступом на Полтаву повстанці вирішили зібратися між залізничними станціями Кочубеївка та Божкове в урочищі Ясенове, але в призначений час до місця збору прибули лише отамани Горбась і Калабала, які привели із собою близько 250 озброєних гвинтівками, обрізами й шаблями повстанців. З'явилися і два представники від диканських повстанців, але без людей. Заплановану акцію не підтримав В. Вовк, який увесь час вагався. Отаман І. Біленький певної відповіді не дав і своїх повстанців не привів. Наступати на Полтаву малими силами було б самогубством. Тому присутні вирішили зібратися знову в урочищі Ясеновому, мобілізувавши всі повстанські загони в околицях Полтави. Проте наступного дня до місця збору з'явилося лише 50 козаків. Керівники полтавського підпілля довго чекали отаманів із їхніх загонами, але так і не дочекалися. План захоплення Полтави провалився. Тому центром гуртування повстанських загонів, що діяли навколо Полтави, було обрано Булановий ліс.

Усі без винятку школярі і студенти СРСР знали, хто такий Сергій Лазо. Знали його як "героя громадянської війни", якого спалили в топіч паровоза біля Варшави. Сергій Лазо було гідно шанувати: його іменем названо село, де він народився, залізничну станцію Уссурийської залізниці, де він загинув; в Кішиневі та Владивостоці йому поставлено пам'ятники, в Кішиневі дія музей Котковського і Лазо. Іменем Сергія Лазо названо село і місто, вулиці та площі в кількох містах і сільських районах, перевал, теплиці. Про нього написано книжки, знято фільми, створено оперу, на його честь складалися пісні, випускалися марки та листівки.

Чи школярі та студенти України знають, хто такий Михайло Гаврилко? Чи знають про його історію, місцевознавці, професори, академіки, генерали, журналісти чи народні депутати України? Мабуть, уперше чуять. А це ж видатний наш суверен, хуцовець, поет, воїн, якого 1920 року спалили в топіч паровоза червоноармійцями!

20 літ минуло від дня проголошення незалежності України, за яку він поклав своє життя, а чи вшановано його пошани? Чи знято про нього фільм, чи названо його іменем вулиці та площі, чи складаються на його честь пісні? Чи хоч де поставлено йому пам'ятник або меморіальну дошку? А він відкрив перші українські школи в Києві та Луцьку, ставив пам'ятники Тарасові Шевченку в Прикарпатті, на Буковині та рідній Полтавині, воював за Україну як сміливий стрілець, сержант, повстанський отаман!

Книжка "Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею" частково знімає вину українського народу за своє безпам'ятство. Во вертає із забуття цього шляхетного чоловіка, генерального митця, воїна і творця українського війська, душового нащадка Тараса Шевченка та Святослава Завойовника.
Вічна йому слава!

Надзвичайно гостро постало питання забезпечення повстанців зброєю, адже запасів тієї, що селяни приховали після розвалу старої російської армії та одержали від полтавських підпільників, було явно замало. Т. Юрченко запропонував В. Вовкові здійснити напад на військові склади в Селещині та Карлівці, але надіслана розвідка встановила, що наявними силами, зва-

жаючи на численну охорону червоних, виконати завдання неможливо, і його довелося відкласти [6, с. 86]. Згідно з даними чекістів, М. Гаврилко не схвалював повстанських отаманів, кожен із яких діяв на свій розсуд, і перейшов із своїм загonom до І. Біленького в Булановому лісі.

20 серпня 1920 р. І. Бідуха викликав довірєну особу І. Біленького П. Засуху та начальника штабу повстанських загонів І. Рудявського на нараду, яка мала відбутися в Булановому лісі, але дорогою з Полтави в селі Горбанівці їх заарештували чекісти. До рук червоних потрапили і В. Вовк та І. Штефан, яких розстріляли на початку 1921 р.

Де і коли загинув М. Гаврилко, достеменно не відомо. Невідомі й обставини його смерті. Знаний український мистецтвознавець В. Ханко в довідці про М. Гаврилка зазначав, що він «помер від тифу, похований на міському кладовищі» [4, с. 151]. Пізніше, посилаючись на спогади Д. Солов'я, писав, що М. Гаврилко був розстріляний восени 1920 р. в Полтаві [9, с. 96]. Історик О. Білоусько повторив твердження В. Ханка, що його розстріляли восени 1920 р. на старому міському цвинтарі [1, с. 83]. Автор монографічного дослідження про мистця Р. Коваль, посилаючись на свідчення брата М. Гаврилка Степана та інших учасників цих трагічних подій, стверджує, що чекісти спалили його живцем у топці паровоза в Полтаві восени 1920 р. Документально ця версія не підтверджується, але достеменно відомо, що до кінця 1920 р. М. Гаврилко перебував у розшуку. Шукали «Шевченка». Заарештований В. Вовк під час допиту в Чека 14 грудня 1920 р. свідчив, що за його припущенням М. Гаврилко може перебувати на хуторі Бендраковому Первозванівської волості Полтавського повіту в одного свого знайомого, «з яким перебував у од-

ному з таборів у Австро-Угорщині». Його призвища В. Вовк не пам'ятав, але знав, де мешкає [3, Спр. 18581-С. – Арк. 19]. Це останні свідчення про М. Гаврилка, які авторові цих рядків на сьогодні вдалося виявити.

М. Гаврилко жив, творив і загинув із ім'ям Тараса Шевченка.

Література

1. Білоусько О. Гаврилко Михайло Омелянович. Жовтень, 5, 1882 – жовтень, 1920 / Олександр Білоусько // Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Кн. 5. – Київ – Полтава : Оріяна, 2007.
2. Державний архів Полтавської області – Ф. П-7. – Оп. 2. – Спр. І.
3. Державний архів управління СБУ в Полтавській області.
4. Гаврилка М. О. могила // Полтавщина : Енциклопедичний довідник. – К. : В-во «Українська енциклопедія», 1992.
5. Коваль Р. Михайло Гаврилко : і стеком, і шаблею. Історичний нарис / Роман Коваль. – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2011.
6. Ревегук В. Отамани Полтавського краю – борці за волю України / Віктор Ревегук. – Полтава : «Дивосвіт», 2011.
7. Ревегук В. Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916 рр.) / Віктор Ревегук. – Полтава : ПП Шевченко Р.В., 2010.
8. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921 / Дмитро Соловей. – Полтава : В-во «Криниця», 1994.
9. Ханко В. Скульптор Михайло Гаврилко і його трагічна доля в період розгрому УНР / Віталій Ханко // Полтавська Петлюріана. Число 2. Матеріали III Петлюрівських читань, пров. у Полтаві 5 листопада 1994 р. – Полтава : «РІК», 1996.

